

بایستگی مقابله با پراکنده‌رویی شهری با تاکید بر نظریه توسعه پایدار شهری و نقش برنامه ریز در تحقق آن

مهرداد قائدی^۱

^۱دانشگاه شهید بهشتی / دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی شهری ghaedi.mehrdad@yahoo.com

چکیده

گسترش سریع شهرها در اکثر کشورهای جهان باعث به وجود آمدن پدیده‌ای به نام پراکنده‌رویی، که به عنوان یکی از مشکلات شهری که مسائل اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی بسیاری از مناطق شهری تحت تاثیر این پدیده قرار گرفته است. ایران نیز از این قاعده مستثنی نبوده و اگر چه بسیاری از شهرهای آن طی قرون گذشته گسترش کندی داشته، ولی با افزایش تمایل مردم به شهرنشینی با پدیده‌ی پراکنده‌رویی روبرو بوده است. از مهم‌ترین پیامدها و مشکلات پراکنده‌رویی، می‌توان به از بین رفتن اجتماعات محلی، افزایش هزینه زیرساخت‌ها و خدمات شهری، هزینه بالای اجرای سیستم حمل‌ونقل عمومی، افزایش مصرف انرژی، وابستگی بیشتر به استفاده از اتومبیل-های شخصی در سفرهای شهری و تغییر کاربری زمین اشاره کرد.

مقدمه

پراکنده‌رویی^۱ به توسعه کم‌تراکم، بدون برنامه و جسته گریخته‌ای اطلاق می‌شود که با گسترش نامحدود به نواحی پیرامونی شهر مشخص می‌شود؛ به عبارت دیگر، پراکنده‌رویی، توسعه‌ی قابل توجه مسکونی و غیرمسکونی در محیطی نسبتاً بکر به شمار می‌رود. [۱] چنین رشد و توسعه‌ی بی‌رویه‌ای تغییرات وسیعی نیز از مقیاس محلی تا جهانی در کاربری زمین که بر تمامی نظام‌ها و ساختارهای شهر به طور مستقیم یا غیر مستقیم تاثیر می‌گذارد، ایجاد نموده است [۲] [۳]. الگوی پراکنده‌رویی از دهه ۱۹۶۰ در گفتمان شهری به طور جدی مطرح و تا مدت مدیدی به عنوان پدیده‌ای مختص شهرهای آمریکایی در نظر گرفته می‌شد، که به خاطر وفور زمین‌های ارزان، ساخت بی‌رویه جاده‌ها و تولید بیش از اندازه ماشین در این کشور رخ داد، اما این امر امروزه به پدیده‌ای جهانی تبدیل شده، که بیشتر شهرهای کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه با آن روبرو هستند [۴].

بررسی تحولات جهانی در عصر حاضر، حاکی از این است که شهر و شهرنشینی با تغییرات کمی و کیفی زیادی روبرو بوده و با سرعت به جلو در حال حرکت است [۵]. امروزه ۵۴ درصد از جمعیت جهان در شهرها زندگی می‌کنند و در چند دهه آینده، جهان شاهد دامنه بی-سابقه رشد شهر و شهرنشینی (به خصوص در کشورهای در حال توسعه) خواهد بود. به‌طوری که انتظار می‌رود تا سال ۲۰۵۰ میلادی، ۲/۵ میلیارد نفر بر جمعیت جهان افزوده و جمعیت شهرنشین جهان به رقم ۶۶ درصد برسد؛ در حالی که این رقم در سال ۱۹۵۰ تنها ۳۰ درصد بوده است [۶]. این رقم (درصد شهرنشینی) در ایران نیز که به

تلاش‌های زیادی برای برطرف ساختن اثرات منفی گسترش پراکنده-رویی شهرها به عمل آمده که مهمترین و اصلی‌ترین آن نظریه توسعه پایداری شهری و راهبرد آن "رشد هوشمند" است، که در واقع رشد هوشمند جایگزینی برای پراکنده‌رویی محسوب می‌شود. روش شناسی تحقیق، توصیفی-تحلیلی و جمع‌آوری داده‌ها مبتنی بر روش‌های اسنادی و کتابخانه‌ای است. پژوهش پیش رو در ابتدا به بررسی علل رشد و گسترش پراکنده‌رویی اشاره کرده و در ادامه به تفاوت‌های رشد هوشمند در مقابل پراکنده‌رویی پرداخته و راهبردهای توسعه پایدار را برای مقابله با پراکنش افقی شهرها ارائه کرده و در انتها نیز به نقش برنامه‌ریز در تحقق توسعه پایدار شهری پرداخته است.

واژه‌های کلیدی: رشد هوشمند- توسعه پایدار شهری- پراکنده‌رویی- گسترش شهرها

عنوان کشوری در حال توسعه با شهرنشینی سریع مواجه است، از ۲۸ درصد در سال ۱۳۰۰ هجری به ۷۴ درصد در سال ۱۳۹۵ رسیده است [۷].

تا چند دهه پیش شهرها دارای مرزهای مشخص و قلمروهای معین بوده‌اند. گسترش شهر، در مراحل آغازین از ساخت اولیه تبعیت می-کرد؛ اما در دهه‌های اخیر، شهرها با رشد بی‌رویه‌شان قلمروهای خود را از دست داده‌اند [۸]. عوامل متعددی چون دگرگونی بنیان اقتصادی شهر و فراهم شدن امکان بورس بازی زمین، سیاست‌های سهل انگارانه شهرسازی و تصمیم‌گیری‌های ناگهانی برای توسعه شهری و قوانین و برنامه‌های ناکارآمد شهری باعث بوجود آمدن آن شده است. گسترش پراکنده شهر موجب پیدایش پیامدهای ناگوار زیست محیطی، اجتماعی و اقتصادی شده و برای شهرهایی که با آن درگیرباند به مسئله‌ای بغرنج تبدیل شده است [۹]. امروزه با فراگیر شدن پیامدهای گسترش افقی شهرها پراکنده‌رویی در بیشتر کشورهای جهان با ماهیت و شاخص‌ها و نتایج مختلفی به کار برده می‌شود. جدای از امریکا، که مهد کاربرد این مفهوم است، پراکنده‌رویی در نقاط مختلف جهان نیز مقوله‌ای شناخته شده است؛ اما به دلیل این که هر یک از کشورها دارای ویژگی‌ها و زمینه‌های متفاوتی هستند، پراکنده‌رویی نیز در آن‌ها دلایل و نتایج متفاوتی به همراه دارد [۸].

در ایران از زمانی که مبنای گسترش شهرها ماهیتی برون‌زا گرفت، با پدیده موتوریزه شدن شهرها و تزریق درآمدهای حاصل از نفت در اقتصاد شهری، قرارگیری شهرها در نظام اقتصادی جهانی، رشد جمعیت و مهاجرت‌های روستا به شهر، به همراه سیاست‌های زمین و

¹ Sprawl